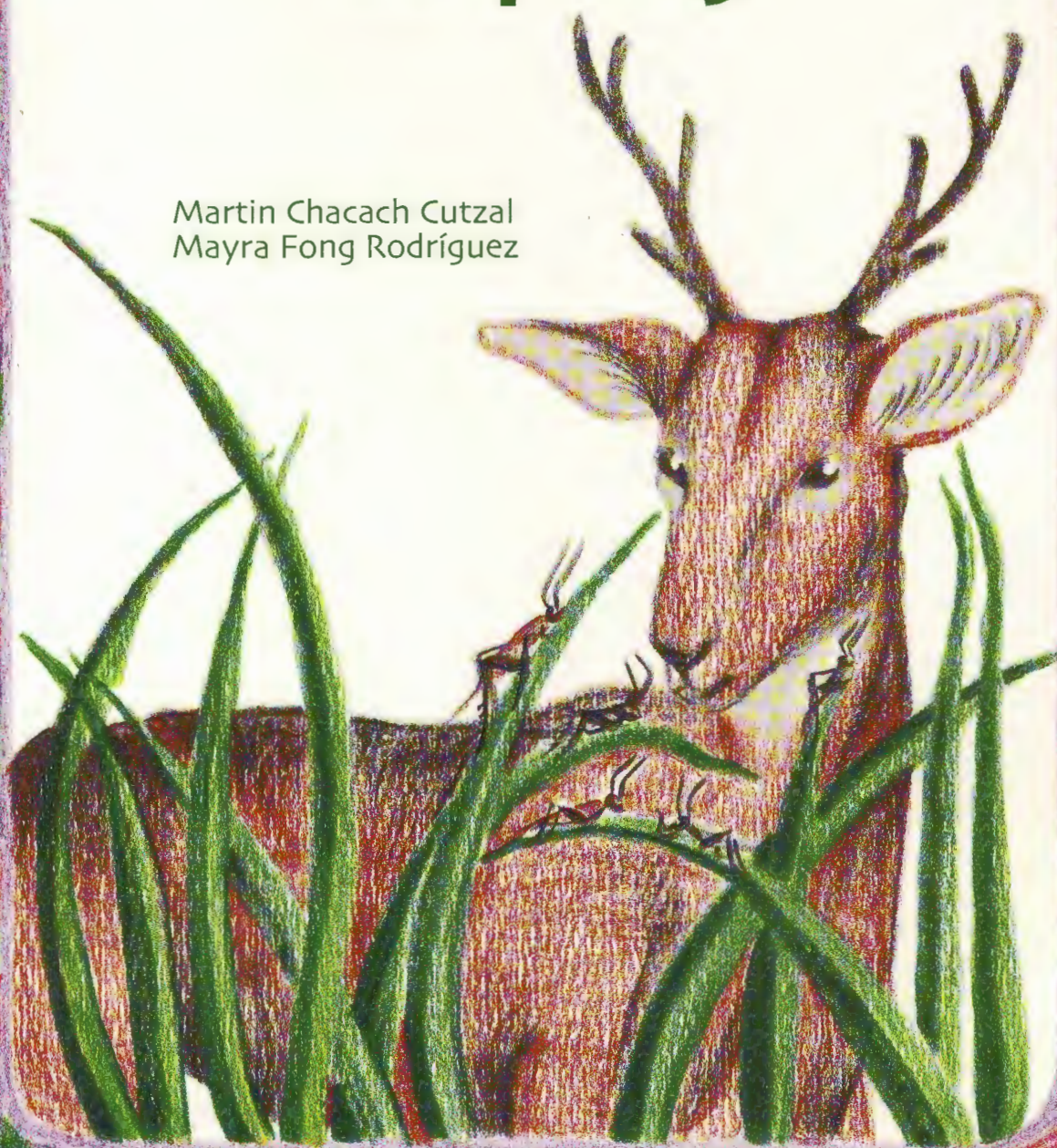

Kikotemal taq tzij

Martin Chacach Cutzal
Mayra Fong Rodríguez

Kikotemal taq tzij

Tanaj:	Lírica y narrativa tradicional de Guatemala No. 71
Molaj:	kaqchikel, No. 15
K'amöl rub'ey tanaj wuj:	Lucía Verdugo de Lima
Tz'ijb'anel:	Martín Chacach Cutzal
B'anöl Achib'äl:	Mayra Fong Rodríguez
Nuk'ül samaj:	Mayra Fong Rodríguez

OKIB'ÄL TZIJ

Re jun ch'uti wuj re' ruchajim kitzijob'al ri qate' qatata', ri qati't qamama'; ronojel re' yalan nïm rejqalem ruma k'i'y taq na'oj nik'atzin chi qe pa qak'aslemal. Qetaman taq k'o jun k'ulb'ik, k'o jun winäq nikäm, k'o jun nimaq'ij nb'an pa qachoch, ri qach'alal nkitzijoq jalajöj kiwäch taq tzij, Chuqa' ke ri' nkib'än ri qate' qatata' qik'in chi q'aq' ronojel aq'a' ri iwir kab'ijir kan. Xa ke k'a ri' taq k'a k'o na yalan nïm taq na'oj ri q'axan kan chi qe roj kik'ajol, kime'al, kimam richin man ta nb'ek'is ri kisipan kan.

Ri ch'utaq tzij xeqatz'ib'aj e k'o richin yeqanimaj ri qate' qatata', k'o ri nkitzijoq chi man ütz ta yamakun chi ruwäch ri loq'oläj ulew, k'o ri nutzijoq chi k'o rajäl ruk'exel taq yalan ütz ana'oj nab'än rik'in ri ruwach'ulew, chuqa' kik'in ri nima taq winäq, k'o chuqa' nutzijoq kik'aslemal ri chikopi', k'o chuqa' ri nutzijoq taq nujoyowaj awäch ri ruwach'ulew yaruto' pan ak'aslem, chuqa' k'o ri kan yalan k'ayew nawil taq man naya' ruq'ij ri ruwach'ulew, chuqa' ri qati't qamama'.

Ronojel re na'oj re' yalan k'atzinel chi rat tijonel nakanoj ta rucholajem richin naq'axaj rutzijoxik, nasamajij ta richin chi eqal eqal ri ak'wala' nq'ax pa kijolom, nkiya' ruq'ij chuqa' nkisamajij man xa xe ta ri pa tijob'äl chuqa' ri pa taq samaj, pa taq k'ayib'äl, chi kakoch, ronojel akuchi' nril wi ruk'aslem ri winäq.

RI ALA' XOK EL K'ÜCH

Ojer kan juk'ulaj winäq xk'oje' jun ch'uti kalk'wa'l, ruma ri ala' yalan yekikot rik'in, yalan nkajo', man jun yechapon ta chi re ke ri' eqal eqal re ak'wal re' xok pe jun ch'uti ala'.

Taq xutz'ët ri rutata' chi ntikir chik nb'e pa juyu' chi rij xub'ij chi re: rat ch'uti nuk'ajol wakamin yab'e chwij pa juyu', nak'wa'jjub'a' qaway. Ri ch'uti ala' xub'ij: manäq tata, yin ütz ninna' in k'o chi ruwajay, man nwajo' ta yib'e pa juyu'. Ri rutata' ri ch'uti ala' yalan xb'ison ruma man xrajo' ta xb'e chi rij pa juyu'.

Ri te'ej xub'ij chi re ri tata'aj: rat ale, rin ninb'ij chi man tak'wa'j la ak'ajol pa juyu' ruma kan xa xe wi ok jun ch'uti qal, wi rat kan xtak'wa'j chi oyowal rik'in jub'a' xtipe ruyab'il. Ruma ri ke ri' xub'ij ri te'ej, ri tata'aj xunimaj, man xub'än ta kowil xuk'wa'j ri ak'wal pa juyu'.

Ri ch'uti ala' kan xok pe k'ajol ala', man jun samaj nub'än, xa xe pa b'ey k'o wi, xa xe etz'anin nub'än, taq nitaq jub'a' ruma ri rute' richin nub'än ta jun rutaqakil man jun nunimaj ta. Ruma ri jantape' k'o pa b'ey ütz xutz'ët jun xtän, xok ruk'an chuqa' kan chanin xk'ule' rik'in.

Taq xk'ule' ri ala' rik'in ri xtän yalan k'atzinel chi xb'e pa juyu' ruma nrajo' rusi', nrajo' ruway, nrajo' nulöq' jub'a' rutzyaq ri rixjayil, k'o chi xb'e pa juyu'.

Taq napon pa juyu' man jun retaman ta achike nub'än, chöj ntzu'un chi kaj, yerutz'ët ri k'üch yesurin chi kaj, rija' kan ütz yerutz'ët k'a ri' nub'ij qa pa ruk'u'x. —rin nwajo' ta yinok k'üch, tatzu' k'a la', man jun achike ta nkib'än, chöj yexik'an chuqa' man k'ayew ta nkil ri kiway.

K'o jun q'ij xub'ij chi re ri jun k'üch pa'al chi ruq'a' jun che', -rat k'üch zla manäq nawajo', katok pa nuk'exel? ke ri' k'o chik away taq xkatapon qa. Ri k'üch kan ütz xrak'axaj, xb'eqa pe xub'ij chi re -ütz k'a- xcha' chi re, k'a ri' xuya' oxi' pisko'l, xupo' ri' ala', ke ri' chuqa xub'än ri ala', xuya' ri oxi' pisko'l xupo' el ri' k'üch.

Ri ala' ri xok el k'üch kan ütz xuna', xb'e chi kaj, nxik'an, nkikot kan ütz nuna' ronojel ri nub'än chi kaj. Taq xnüm pe xb'e kik'in ri nik'aj chik k'üch richin nwa' kik'in, taq xutojto'ej qa ri chuwläj ti'ij nkitij ri rachb'il, man jun xtikir ta xutij qa, ruma xa nuya' ruxa'oj, ke ri' xpe rub'is.

Ja k'a ri
 k'üch xok pe ala'
 xtzolin pe pa juyu', taq
 xoqa qa ri ixöq xub'ij chi re, -xape
 yan ale'-, -ja' xipe yan-, xcha' ri k'üch ala'. -
 Wakamin xa ninb'ij chawe chi xinb'än ri qatuj, rin
 wetaman chi yalan poqolaj ri pa juyu' rajawaxik
 chi yojch'ajo- -matyox chawe- xcha' ri ala'.

Ke ri' xe'ok ok ri pa tuj, taq xusëq ri xtän yalan ruxla',
 çachike k'a ruma re' yalan ruxla' ri wachijil? xcha'
 ri ixöq. -Wakamin tawoyoj ri k'atän rik'in ri jo'q,
 tach'aja' awi'- xcha' ri ixöq, Rija' man retaman
 royoxik ri k'atän, xa nub'än achi'el jun k'üch ri nurik'
 ri ruxik', chöj nub'obj'a' ri ruq'a'.

K'a ri' xub'ij chi re; -rat xa at k'üch, man rat ta ri wachijil, tab'ana' utzil katel el, man wetaman ta achike ruma ke re' xab'än-. K'a ri' ri ala' xuya' ri oxi' pisko'l, xok el k'üch, xb'e chik jun b'ey chi kaj.

Kan ja ri q'ij ri', xutz'ët xuqa jun k'üch, xpa'e' pa ruwi' ri jay, yalan nb'ison rija' xub'ij pa ruk'u'x çachike k'a ruma la' xuqa chik la k'üch? K'a ri' ri k'üch xch'o'n pe -manäq, ja rin ri awachijil, wakamin yalan yinüm, man jun wäy nutijon, chöj yixik'an, tab'ana' utzil kinak'ulu' chik jun b'ey-.

Ri ixöq yalan xujoyowaj ruwäch xub'ij chi re: -ütz k'a, tab'ana' chik pe winäq-, k'a ri' ri k'üch xuya' oxi' pisko'l, xok chik pe achin. Taq xutz'ët ri ixöq chi ja ri' ri rachijil, kan yalan xkikot, xuq'etej, katan pe, katok pa qachoch, ¿achike ruma ronojel ruwäch ye'ab'än? Kawa'- xcha' ri ixöq chi re.

K'a ri' rija' xuküy rumak, xub'ij chi re ri rixjayil, -wakamin yib'e pa juyu', ninkanoj ri nusi', nintik ri wawän, yisamäj ke ri' nk'oje' ronojel ri achike nqajo' pa qak'aslem-. Ke ri' xub'än yalan xkikot rija' chuqa' ke ri' ri rixjayil.

Pa jun tiqaq'ij xub'ij chi re rixjayil, -rat ale, ninb'ij chawe chi man ütz ta ri man kow ta nak'üt rusamaj jun ak'wal, ri nute' xa yalan xiruto' chi man xib'e ta pa juyu', rin yalan ütz xinna' ri xa xe pa b'ey xib'e wi. Wakamin tab'ana' utzil taq xtik'oje' jun ch'uti qal, nak'üt rusamaj rat chuqa' ke ri' nink'üt rusamaj rin, richin ri ak'wal taq xtik'iy el man jun k'ayewal xtiril pa ruk'aslem. Ke re' xb'ek'is re jun tzij re'.

¿Achike na'oj
nqak'am chi rij re
jun tzij re'?

¿La ütz man nk'ut
ta rusamaj jun
ak'wal?

¿Achike xto'on
richin ri ak'wal
taq man xb'e ta
pa juyu'?

¿Achike ruma
rija' xok el k'üch?

RI CH'UTI ALA' XOK B'EYOM RUMA JUN Q'ËQ KARNE'L

Ojer kan jun jay winäq xek'oje' e k'a'i kal alab'o', jun chike re alab'o' re' man kan ta ützt nutz'ët ri ruchaq' ruma ri' xub'ij chi re ri tutata' –tata rin kan ninwajo' najäch ta kan ri ab'eyomäl ruma ninwajo' ninwetamaj ruk'waxik ri nuk'aslem.

Xpe ri tata'aj xub'ij chi re rixjayil achike nub'ij ri nab'ey ruk'ajol chi re, ri te'ej xub'ij –rat awetaman achike nab'än, wi natz'ët chi kan chöj ruk'u'x ri ak'ajol nab'än k'a ri', wi xumanäq, k'a nawoyob'ej na k'a ri' janipe' xtab'än rub'eyal ri ajachonik.

Ke ri' xeroyoj ri e ka'i' ruk'ajol xub'ij chi ke: -
Wakamin xa ninb'ij chiwe chi ninwajo' yenjäch ri
nukarne'l richin ke ri' rix niwetamaj achike
ruk'waxik ri k'aslem. Ri nimalaxel ala' xub'ij chi re
rutata' -rin naya' kan chwe konojel la säq kij- xcha'
chi re.

K'a ri' xuch'öb' kib'onil ri rukarne'l ruyon säq kij,
xub'ij qa rija' pa ruk'u'x, re nimalaxel ala' re' man
nrajo' ta nuya' kan jub'a' chi re la ruchaq' ruma ri'
nub'ij ke ri', wakamin man xtib'än ta chanin, k'a
xtik'oje' na jun q'ëq rij, k'a ri' xtinb'än ri nujachonik.

K'a ri' xub'ij chi ke ri ruk'ajol, chi tikoyob'ej na jun
juna' k'a ri' xtub'än ri rujachonik. Rija' xub'ij pa
ruk'u'x achike ta k'a rub'anikil ninb'än
richin chi naläx ta jun q'ëq rij
nukarne'l? eqal xunojij chi rik'in
jub'a' ütz ninxim jun re te'ej
säq rij chi ruxe' ri
jun woj k'o pa
juyu'.

Ke ri' xub'än ronojel q'ij xuxim ri jun te'ej rukarne'l
chi ruxe' ri jun wi' oj k'o pa juyu', chi ri' nutzüq wi,
chi ri' nuya' ri ruya' chuqa jantape' nuk'utuj chi re ri
loq'oläj ruwach'ulew chi nusipaj ta jun rukarne'l ri
q'ëq rij. Qitzij na wi taq xb'ek'oje' jun chik rukarne'l
q'ëq rij xuya' ri te'ej karne'l.

Rija' yalan xkikot, xub'än rupon, xutzij jun
rukotz'i'j, yalan xuk'awomaj chi re ri loq'oläj
ruwach'ulew, pa jun ruka'n rox ik' xeroyoj
chik jun b'ey ri ruk'ajol xub'ij chi ke,
wakamin ütz chik ninb'än ri
nujachonik.

Ri nimalaxel ala' ri' kan yalan
xkikot ruma niya' kan chi re k'iy
karne'l, ja k'a ri chaq'laxel ala' ri'
ruloman jub'a' nikikot ruma xa xe
ok jun ri karne'l q'ëq rij.

Taq xoqa ri q'ij xb'an ri jachonik, xub'ij tata'aj: - wakamin ninjäch k'a ri nub'eyomäl, ninb'ij k'a chawe rat ala chi ke'awilij k'a ri nukarne'l xkenya' kan chawe, taya' chi ke ronojel ri nkajo' ri awäj, man ke'atz'ila', jukumaj kayakatäj, taya' kiq'os, ri kiya' richin ütz kiwäch jantape'-, xcha' chi re ri nimalaxel ala'. Ri nimalaxel ala' xkikot ruma xya' kan jun oxk'al karne'l chi re.

Ja k'a ri chaq'laxel ala' xub'ij ri tata'aj chi re: rat ale ninb'ij chawe chi ninya' kan la jun ch'uti nukarne'l q'ëq chawe, chuqa' tatzuqu', kakikot rik'in, taya' ri ruq'os, ruya', tak'utuj ri ruk'aslem chi re ri loq'oläj ruwach'ulew, jeb'el tachajij richin ke ri' rik'in jub'a' xtusipaj chik jun q'ëq rij chawe. Ke ri' xub'än, yalan xkikot rik'in, jantape' xrilij, xub'än ronojel ri xub'ij kan ri rutata' chi re.

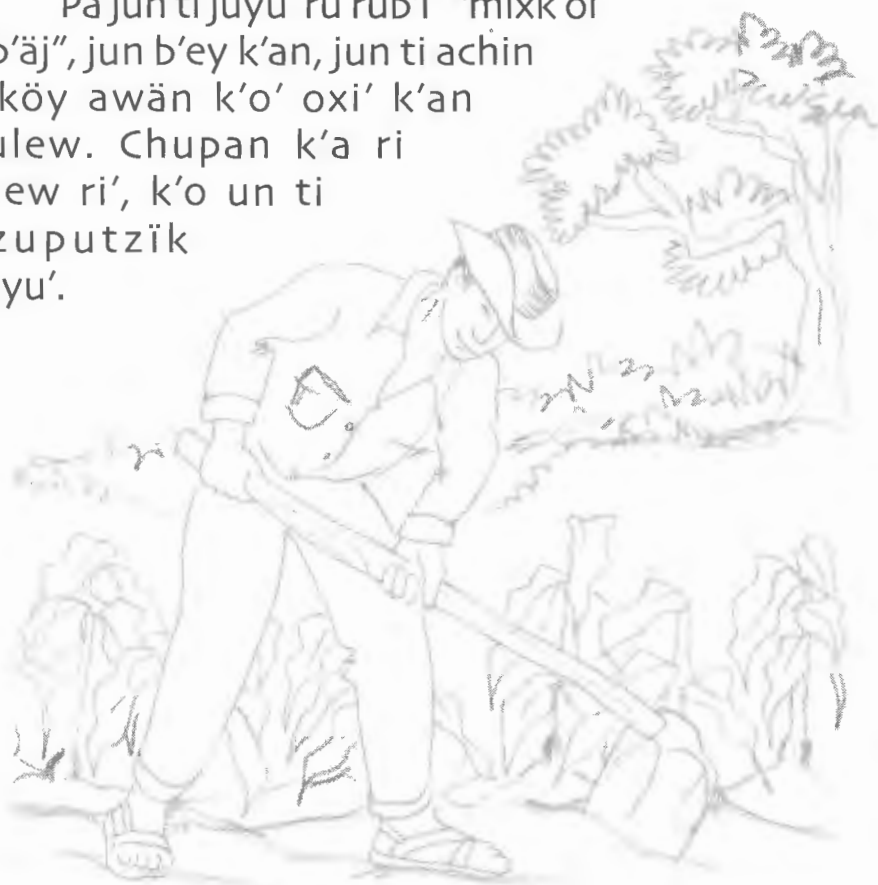
Ke ri' taq xaläx chik jun rukarne'l q'ëq rij, xaläx chik jun chuqa' q'ëq rij chuqa' ke ri' eqal eqal xek'iyir ri q'ëq kij, chuqa' jantape' xuk'awomaj chi re ri loq'oläj ruwach'ulew, chi re ri Ajaw, ja k'a ri nimalaxel ala' man kan xub'än ri xub'ij kan ri rutata' xa eqal eqal xyawäj qa jun, xyawäj chik qa jun ke ri' eqal eqal xa xek'is qa ri rukarne'l, chuqa' xa yalan xpe royowal.

Taq xerutz'ët rukarne'l ri chaq'laxel ala' kan xik'o yan chik chi ruwäch ri nimalaxel ala', yalan nkikot chuqa' jantape' nxuke', nub'än rupon, nuk'awomaj chi re ri rutata'. Ruma re jun na'oj re' nqatz'ët chi yalan ütz taq yalan nanimaj rutzij ri atata', man yach'upun ta k'u'x ri Ajaw chuqa' ri ruwach'ulew yaruto' chuqa' yaruchajij pan ak'aslem. Ja re ri xkib'än ri ka'i' alab'o' ojer kan.

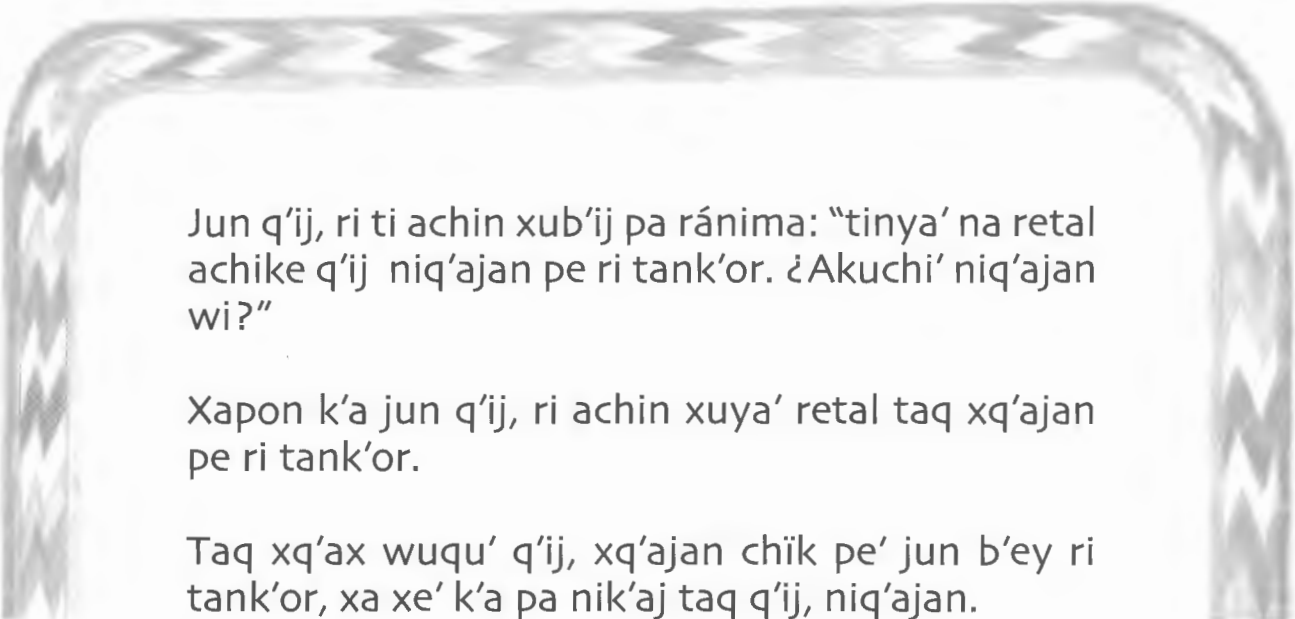

RI B'EYOMÄL KO' PA JUYU'

Pa jun ti juyu' ru rub'í "mixk'ol
ab'äj", jun b'ey k'an, jun ti achin
tiköy awän k'o' oxi' k'an
rulew. Chupan k'a ri
ulew ri', k'o un ti
tzuputzik
juyu'.

Re ti achin re ronojel q'ij nizamäj chupan ri ti ulew.
B'inaqil k'a nrak'axaj chi k'o jun tank'or niq'ajan pe
pa nik'aj q'ij. Ronojel mul taq rak'axaj k'ula' nitzu'un
wi, pu xa man jun k'a nutz'ët; xa xe' rak'axaj.

Jun q'ij, ri ti achin xub'ij pa ránima: "tinya' na retal achike q'ij niq'ajan pe ri tank'or. ¿Akuchi' niq'ajan wi?"

Xapon k'a jun q'ij, ri achin xuya' retal taq xq'ajan pe ri tank'or.

Taq xq'ax wuqu' q'ij, xq'ajan chik pe' jun b'ey ri tank'or, xa xe' k'a pa nik'aj taq q'ij, niq'ajan.

Ri ti achin, xukanoj akuchi' niq'ajan wi pe ixjel apon rik'in ri juyu! iTaq xutz'et! Xjaqatäj ri juyu' chwäch.

Ri ti achin xutzu' ok achike k'o chupan ri juyu'. Xutz'ët k'a' chi niyik'ilun rupan ri juyu'. Ri ti achin xpe' yalan rurayb'al xub'ij k'a pa ránima: "¡Achike' k'a re!" – rija' kan xok apon chupan ri juyu'.

Xrël k'a ichinaj, ruchi' taq ab'äj, b'oyo'y, achike na ch'aqa utziläj taq q'anapwäq chupan ri jül.

Ri achin man jun xuchöp chi re ri b'eyomäl rī', xa xe xutzu' kan. Kan chupan k'a ri ramaj ri', xb'e pa qatb'äl tzij richin xub'erub'ij ri xutz'ët kan chupan ri rujuyu'.

Taq xkak'axaj ri q'atb'äl taq tzij pa ruwi' ri b'eyomäl ri', xepe chuk'amik.

Xkoyob'ej taq xapon nik'aj q'ij. Xq'ajan chik pe ri tank'or. Xeb'e apon rik'in ri ti tzuputzik juyu', kan xjaqatäj k'a chi kiwäch.

Ronojel k'a ri b'eyomäl k'o chupan ri juyu' xkik'wa'j ri q'atb'äl taq tzij ri xe pe' chupan ri nima tinamit.

Xa jub'a' ok b'eyomäl xkiya' kan chi re' ri ti achin.

Ke re k'a xuk'ulwachij ri jun achin, ri xrak'axaj ri tank'or chupam ri ti tzuputzik juyu'.

RI ALA' AJ XAJOL

Chupan ri tinamit rub'i'
B'ulb'u'xya' (Tecpan).
Xk'oje' jun ixöq yalan
meb'a', rija' k'o jun ti
ral ti k'ajol ala' chik.

Re' ala' re', yalan
nurayij nixajo'
kik'in ri' aj
xajola'.

Taq ninaq'ajan pe ri nimaq'ij richin ri tinamit: ri' achi'a' xkimöl ki' richin yech'o' pa ruwi' ri xajoj.

Ri ti ala' yalan nurayij nok kik'in re xajonela'. Jun q'ij xb'e' chub'anik jun ejqa'n rusi'.

Najin k'a chub'anik rusi', taq k'ate' xtzu'un apon chi kikijöl ri che'; jaqäl jun nimajay. Chuchi' k'a ri jay, pa'äl jun achin jeb'ël ruwiqon ri'.

- katam pe wawe' – xcha' pe ri achin chi re'.
- ¿At achike k'a rat? – xcha' apon ri ala'.

Ri ala' xunojij. "Tintz'eta' na k'a achike' ala'.

Ri ala' xb'e rik'in ri achin. Taq xapon chi ri', ri achin xub'ij chi re:

- ¿Rat narayij yatok aj xajöl peja'?
- Ja', xe manäq ti nupwaqil, xa yalan in meb'a' – xcha' ri ala' chi re ri achin.
- rin ninya' ri tzyäq chawe – xcha' ri achin.
- Tab'ana' utzil k'a – xcha' ri ala' chi re ri achin.

Chupam ri q'ij ri' xya' el ri tzyäq chi re. Rija' xuk'wa'j el.

Taq xapon chi rachoch, xuyäk ri rutzyaq. K'a ri xb'e' kik'in ri achi'a' aj xajöl; richin xub'ij chi ke, chi rija' k'o chik ri rutzyaq roma ri' nrajo' nxajo kik'in.

- utz k'a – xecha' konojel ri achi'a'.
- Tab'ij chi qe akuchi' xak'än wi' ri atzyaq – xecha' chi re'.

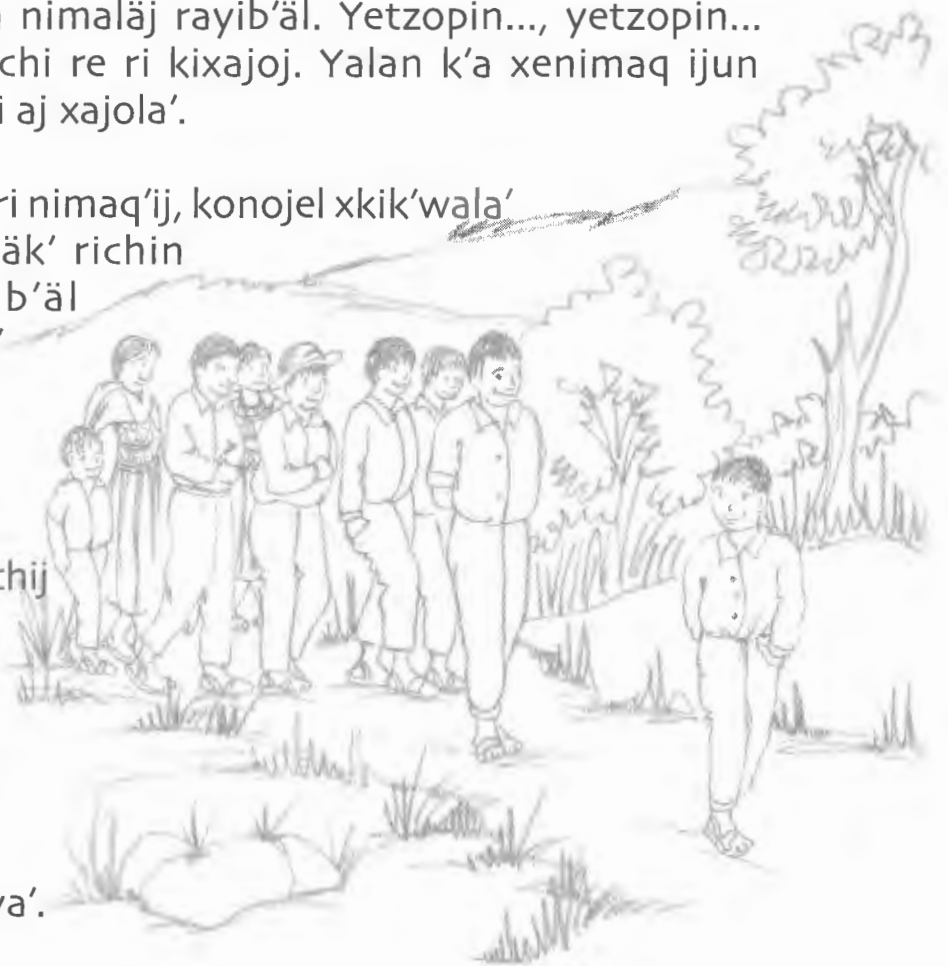
Rija' xutzijoj chi ke' ronojel ri xuk'ulwachij.

Ri rukan q'ij xeb'e konojel ri achi'a' chi rij ri ala', chuqa' xkil pe ri kitzyaq.

Taq xkitikirb'a' qa' ri xajoj; konojel ri' achi'a', yexajo rik'in jun nimaläj rayib'äl. Yetzopin..., yetzopin... nikib'än chi re ri kixajoj. Yalan k'a xenimaq ijun konojel ri aj xajola'.

Taq xk'is ri nimaq'ij, konojel xkik'wala' el jujun äk' richin matyoxib'äl chi re' qajb'äl ri kitzyaq.

Ke re' xuk'ulwachij re jun ala' ti meb'a'. Chupam ri tinamit r u b ' i B'ulb'u'xya'.

A XWAN KANONEL TU'CH

Ri a Xwan, jun ala' yalan ützt nuna' ronojel uxlanem q'ij nb'e pa kanonik tu'ch, k'o b'ey k'a nseqër noqa, ntzolin pe k'a pa kaji', wo'o' ramaj pa taq ruseqerik; e k'o e k'a'i rutz'i' ja ri' yerachb'ilaj el, chuqa' k'o b'ey nb'e chik jun ala', k'o b'ey yeb'e ka'i' ch'utaq alab'o' chi rij.

Ronojel ruwuq q'ij nuchäp pe jun, ka'i' tu'ch ri chaq'a', ütz nuna' nkanon ri chaq'a' ruma ja ramaj re' ye'el pe ri tu'ch chi rukanoxik ri kiway, xa xe nkisäq ri tz'i' e ruk'amon el ja' yekoqotaj, k'a ri' nb'e rija' chi rukanoxik ri pa taq q'ayis. Ruma re kanon tu'ch re' jantape' ti'ij nkitij pa kachoch.

K'o jun q'ij xub'ij chi ke e k'a'i' ch'utaj alab'o' chi yeb'e ta chi rij, re ak'wala' re' xkik'utuj na q'ij chi re ri kite' kitata' k'a ri' xkib'ij chi yetikir yeb'e chi rij ri a Xwan pa kanon tu'ch. Ri a Xwan xub'ij chi ke ri ak'wala' chi ye'el pa wuqu' ramaj ri toq'a', ke ri' xkib'an xe'el el ri ramaj xkib'ij.

Nab'ey xeb'e pa ruwi' jun juyu' ri rub'inib'an Pan Ul, xeb'e ri pa taq k'echelaj e kachb'ilan ri tz'i', man jun tu'ch ta nq'ajan pe ri pa taq q'ayis; k'a ri' xeqa pa jun juyu' rub'i' Pa Raxaqän, man jun achike ta nkak'axaj, chöj ntz'iron ri aq'a', xe ri ch'utaq xi'l yeb'ixan, chuqa' ri ramaj xok el nik'aj aq'a'.

K'a ri' xeb'e el chi rij ri jun nima juyu' rub'ini'an Kupilaj, xik'o yan jun ramaj chi re ri nik'aj aq'a' taq ri rutz'i' xa xkichäp oq'ej rik'in; rija' xub'ij: -achike niwajo' rix, kixkanon, xa ixch'uja'- xcha' chi ke, xa jub'ama xerutzeqej chi aqän ruma ri ye'oq'.

Pa jun mama' ramaj taq xkak'axaj k'o xmatzamo' ri pa taq q'ayis, xeroyoq ri rutz'i' kan ja' kewawöt xeb'e chi rukanoxik ri tu'ch, k'a ri' xeb'e rije' eqal chi rukanoxik akuchi' yeb'a'on wi ri tz'i', qitzij na wi ri tu'ch xuju' qa ri' pa jun jül, k'a ri' ri a Xwan xeroqotaj el tz'i' richin ütztz nujäk' el ri tu'ch pa jül.

Taq xe'el el ri tz'i' ri a Xwan xuju' qa ri' ri pa jül chuqa' ke ri' ri ch'utaq alab'o', taq xuna' ri a Xwan chi xuchäp yan ri tu'ch xub'ij chi ke ri ak'wala' –kixel el, kixel el, rin xinchäp yan ti tu'ch- k'a ri' ri ch'utaq alab'o' eqal xe'el pe ri pa jül. Kan xe xe'el pe ri ak'wala' ri pa jül, kan chupam ri ramaj ri' xb'etzaq pe jun peraj ri tanatik xumüq qa ri a Xwan, kan xa xe chik ok ri pa raqän xb'eq'alajin kan.

Ri ch'utaq alab'o' yalan xkixib'ij ki', kan xkajo' ta xkelesaj chi ruxe' ri ulew, man jun xetikir ta. Ruma ri kixib'in ki' xepe chanin, xetoqa pa wo'o' ramaj ri nimaq'a', xa xe chik ri tz'i' e kachb'ilan pe, xokib'ij qa chi ri a Xwan xumüq kan ul pa ruwi' ri juyu' Kupilaj rub'i'.

K'a ri' xkimöl ki' ri achk'ulujay xeb'e chi ruk'otik ri a Xwan, qitzij na wi yalan k'ayew rukamik xril, ri achi'a' ka'i' oxi' ramaj xkib'än chi ruk'otik, ruma ri' ri ch'utaq alab'o' man jun xetikir ta xkiköl ri a Xwan chi ruxe' ri ul xb'eqa pe chi rij.

Ri winäq nkitzijoq chi xa xpe royowal ri rajawal juyu' chi rij, ruma ronojel ruwuq taq uxlanem q'ij nb'e chi kikanoxik ri tu'ch pa juyu', kan k'iy chik rij taq tu'ch e k'o chi rij ri rachoch. Chuqa' nkib'ij ri winäq chi rija' man jun b'ey nuk'utuj ta q'ij chi re ri rajawal juyu' taq nb'e pa kanonik, man jun nixuke' ta, man jun nub'än ta jub'a' rupom, man jun nutzij ta jun rukotz'ij.

Ri nima taq winäq nkib'ij chi konojel ri chikopi' e k'o pa taq juyu' e k'o kajawal, wi rat man nak'utuj ta q'ij, k'o nak'ulwachij, ruma ri' nkib'ij chi nab'än jun atiko'n, narayb'ej jun rawäj ri juyu' k'o chi nakemela'aj awi', wi man xtab'än ke re' jujik k'o nak'ulwachij achi'el xub'än ri a Xwan.

Re tzij re' kan xk'ulwachitäj wi, ma xa chöj ta nib'ix.

RI XI'L RIK'IN RI MASAT

K'o jun ch'uti Xi'l yalan samajel, ronojel q'ij jukumaj nyakatäj richin nukanoj ruway, taq ntzolin pe nuk'am jub'a' ruway ri rachib'il chuqa' nob'ixan pa rachoch.

K'o jun q'ij xunojij nub'an jun chik rachoch, k'a ri' xub'ij chi re ri rachib'il chi nub'an ta utzil nuto' jub'a'; ri rachib'il xub'ij chi man jun ruk'ayewal, xa xe tub'ij chi re taq xtub'an qa.

Pa ruka'n q'ij xb'erukanoj akuchi' nub'än wi ri rachoch, k'a ri' xub'ij chi re rachib'il chi tusipaj jun ruq'a' chi re; ke ri' xeb'e chi rub'anik ri jay, xkikanoj ch'utaj xik'a'y, xkib'än ruxata't je' chuqa' kan xkiya' kan ri ruwi' pa jun q'ij.

Ke ri' xetzolin pe chi kachoch, ruma man kan ta xek'oje' kan chi rupam taq xk'achoj. Taq xeb'e'apon pa ruka'n chik q'ij xkitz'ët ri kisamaj jumül tz'aratz'ik chik rub'anon, çachike ta k'a xpalb'em kan ri qachoch? yecha' rije'. K'a ri' xkikanoj retal ri raqän, taq xkitz'ët xa raqän jun masat ri xtz'arab'an kan ri kachoch.

Pa ruka'n q'ij xkoyob'ej, taq xoqa chik ri masat xkib'ij chi re –rat aj k'a xatz'arab'an kan ri qachoch, man jun ta k'a natz'et, tab'ana' jun utzil man katik'o chik wawe', wi man xtanimaj ta ri nqab'ij chawe npe k'a qoyowal ri'-, xecha' ri xi'l chi re ri masat.

Ri ch'utag xi'l xkib'an chik jun b'ey ri kachoch, re q'ij re' man xetzolin ta chik, xkichajij qa. Qitzij na wi xoqa chik ri masat, man jun achike ta nuna' chi re, xupalb'ej chik kan jun b'ey ri kachoch, xa ruma xetikir xe'el pe chanin ri pa kachoch, xa ke ri' taq xekolotaj kan, xa jub'ama ajun ta rije' xetz'are' kan chi ruxe' ri jay.

K'a ri' keropin xeb'extan chi ruwäch ri masat xkib'ij chi re: -čachike ta k'a ruma rat man jun xojanimaj ta jub'a' xapalb'ej chik kan jun b'ey ri qachoch; wakamin xpe qoyowal awik'in, wi kan at kow nana' chi re qab'ana' ri kamik oyowal-. -Ütz k'a- xcha' ri masat chi ke. -Pa janipe' apo q'ij nqab'an ri oyowal-xcha' chi ke-, -pan oxi' q'ij- xecha' ri ch'utaq xi'l.

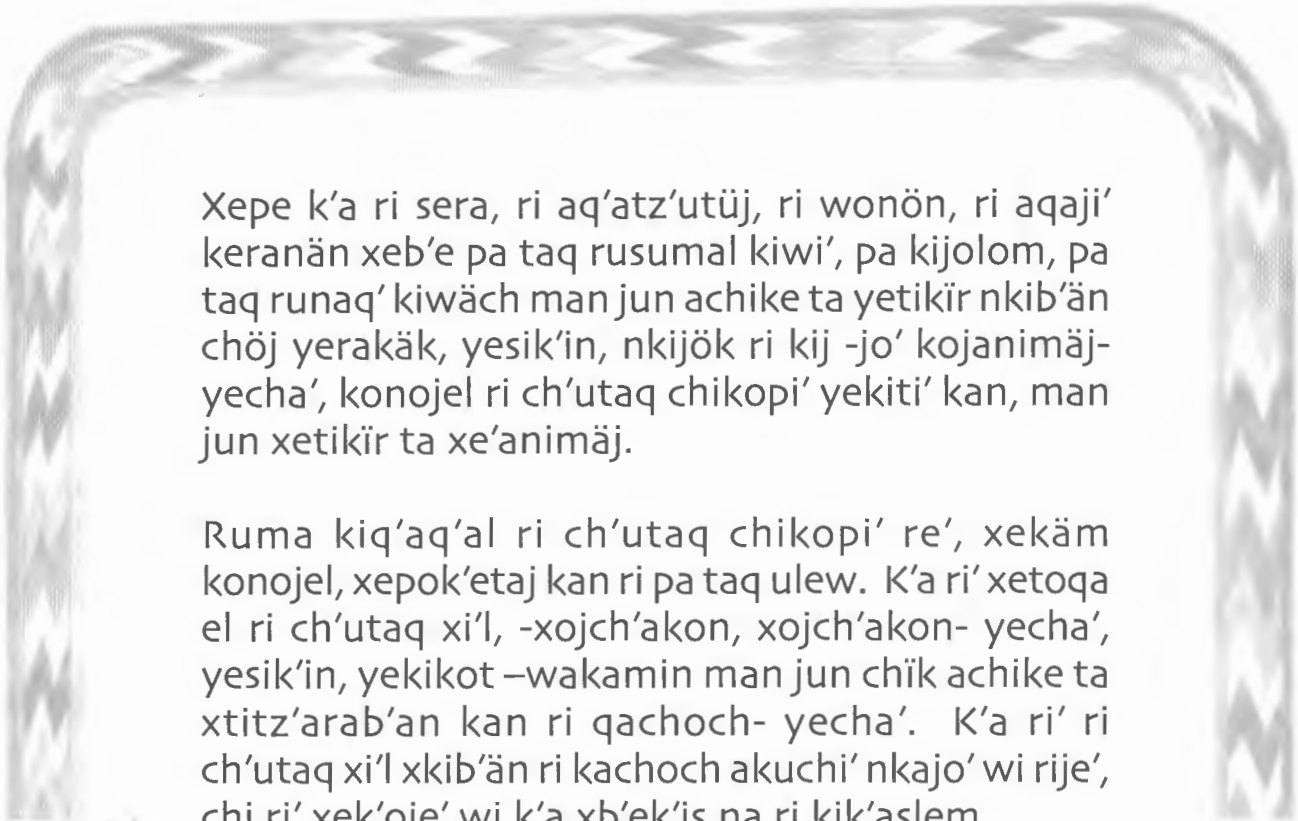
Xe xretamaj ri masat chi xjikib'äx ri kamik oyowal xerukanoj rachib'il, xch'o'n chi ke ri b'alam, ri köj, ri utiwa', ri kumätz, chuqa juley chik. Ja k'a ri ch'utaq xi'l xech'o'n chi ke ri sera, ri aq'atz'utüj, ri wonön, ri aqaji', konojel xkipab'a' pe ki' chi rub'anik ri kamik oyowal.

Pa rox q'ij xoqa ruq'ijul ri oyowal, ja rachib'il ri xi'l xeb'e'apon nab'ey, konojel xeb'e chi ruq'a' taq che', pa ruxaq taq che' chi ri' xkewaj wi ki'. K'a ri' xeb'e'apon rachib'il ri masat: xetoqa ri b'alam, ri köj, ri utiwa' chuqa' ri jalajöj kiwäch taq kumätz. Konojel ri nima taq chikopi' kan yalan yekikot, -wakamin k'o jub'a' ri ti'ij, k'o ri wa'im-, yecha'.

Taq xapon ri ramaj xq'ax apo ri xi'l chuqa' xq'ax pe ri masat. Ri masat xch'o'n pe nab'ey -wakamin yixqamütz', yixqatij yalan jo'ok iwäch xipab'a' iwi' rik'in re oyowal re'- xcha' ri masat. -Tib'ana' na k'a, rik'in jub'a' xa rix xkixqamütz'- xcha' ri xi'l chi ke.

K'a jub'a' tikib'ij qa ke ri' taq xeroyoj rachib'il ri masat, -kixam pe, keqamutz'u', keqatija' ch'utaj chiköp re'- xcha'. Kan ja' xepe ri kamsanel taq chikopi'. Ri xi'l xekoyoj ri kachb'il chuqa' kan ja' xeb'e chi ruxe' taq qayis xb'ekewaj ki' chi kiwäch ri nima taq chikopi'.

Xepe k'a ri sera, ri aq'atz'utüj, ri wonön, ri aqaji' keranän xeb'e pa taq rusumal kiwi', pa kijolom, pa taq runaq' kiwäch man jun achike ta yetikir nkib'än chöj yerakäk, yesik'in, nkijök ri kij -jo' kojanimäj-yecha', konojel ri ch'utaq chikopi' yekiti' kan, man jun xetikir ta xe'animäj.

Ruma kiq'aq'al ri ch'utaq chikopi' re', xekäm konojel, xepok'etaj kan ri pa taq ulew. K'a ri' xetoqa el ri ch'utaq xi'l, -xojch'akon, xojch'akon- yecha', yesik'in, yekikot –wakamin man jun chik achike ta xtitz'arab'an kan ri qachoch- yecha'. K'a ri' ri ch'utaq xi'l xkib'än ri kachoch akuchi' nkajo' wi rije', chi ri' xek'oje' wi k'a xb'ek'is na ri kik'aslem.

Chi rupam re jun oyowal re' ja
ri koköj taq chikopi'
xech'akon, ri nima'q
taq kamisanel
c h i k o p i '
xech'akatäj.

Etz'anin tiko'n

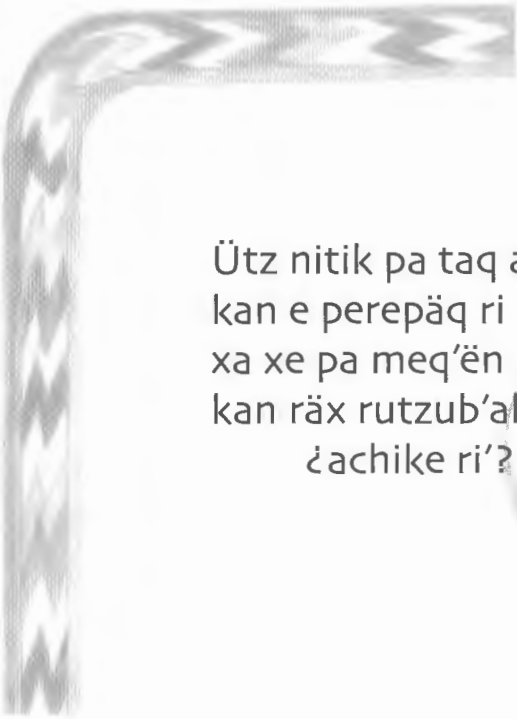
Nitik pa taq awän
Yalan nik'iy
Kan e perepäq ri ruxaq
Ri ruwäch e jisjäq
E k'o ri säq e k'o ri räx kij
¿achike ri'?

Nitik taq noqa ri jöb'
Jan ri' ri qaway ronojel q'ij
k'o ri säq
k'o ri käq
k'o ri q'än
chuqa' k'o ri raxwach
¿achike ri'?

Nitik rik'in ri awän
achi'el ku'n nib'e' chi rij ri awän
k'o ri säq
k'o ri käq
k'o ri q'ëq
¿achike ri'?

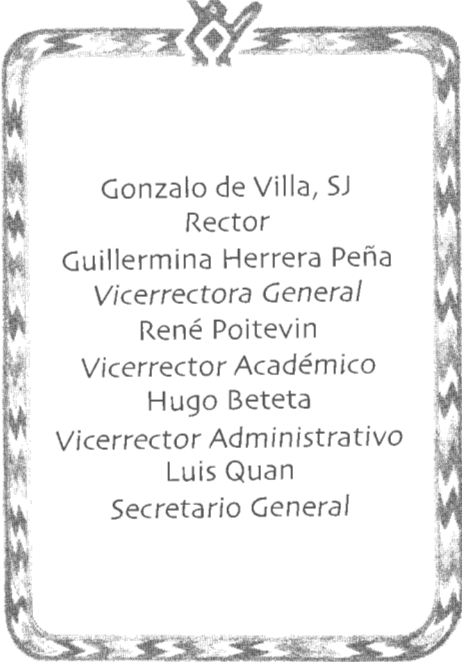

Ütz nitik pa taq awän
kan e perepäq ri ruxaq
xa xe pa meq'ën ulew niwachin
kan rax rutzub'al ri ruti'ojil
¿achike ri'?

Niwachin pa ruwi' jun che',
E k'o ri sirisäq, e k'o achi'el tzuy,
E k'o ri q'ëq, chuqa' e k'o rax kij,
Chuqa' k'o runaq', ri ruti'ojil
Kan q'än rutzub'al,
¿Achike ri'?

Gonzalo de Villa, SJ
Rector
Guillermina Herrera Peña
Vicerrectora General
René Poitevin
Vicerrector Académico
Hugo Beteta
Vicerrector Administrativo
Luis Quan
Secretario General

Universidad
Rafael Landívar

Tradición Jesuita en Guatemala

Universidad Rafael Landívar
Instituto de Lingüística y Educación
Guatemala, 2003